VASİLİ SEMYONOVİÇ GROSSMAN

1905'te Ukrayna'nın Berdiçev şehrinde, Yahudi bir ailenin çocuğu olarak doğdu. 1929'da Moskova Devlet Üniversitesi'nin kimya bölümünü bitirdi. 1934'te "V gorode berdıçyove" ("Berdiçev Şehrinde") adlı ilk hikâyesini ve *Glyukauf* adlı romanını yayımladı. II. Dünya Savaşı sırasında, Kızıl Ordu'nun yayın organı *Krasnaya Zvezda* (Kızıl Yıldız) gazetesinde muhabirlik yaptı. 1944'ün sonlarına doğru kaleme aldığı "Treblinka Cehennemi" bir Nazi ölüm kampıyla ilgili ilk makale olup Nürnberg Mahkemeleri'nde kanıt olarak kullanıldı. Savaş muhabiriyken tuttuğu defterler ve yazdığı makaleler 2007'de Anthony Beevor ve Lyuba Vinogradova'nın editörlüğünde *Savaşta Bir Yazar: Vasili Grossman Kızıl Ordu'yla 1941-1945* başlığı altında derlendi (Can Yay., 2013). 1942 tarihli savaş romanı *Narod bessmerten* (Ölümsüz Halk) ve 1952 tarihli *Za pravoya delo* (Haklı Bir Dava Uğruna) ile ünlenen yazarın en tanınmış eseri, 1961'de KGB'nin daktilo edilmiş metnine el koyduğu *Jizn i sudba*, yani *Yaşam ve Yazgı*'dır (Can Yay., üç cilt, 2012). Grossman'ın sağlığında yayımlandığını göremediği bu eser ve daha sonra üzerinde çalıştığı *Vsyo teçyot* (*Her Şey Geçip Gider*, Can Yay., 2013) Rusya'da ancak 1980'lerin sonunda basılabildi. 1964'te Moskova'da hayatını kaybetti.

ИНСТИТУТ ПЕРЕВОДА

AD VERBUM

Edebi Çeviri Enstitüsü'nün (Rusya)
desteğiyle yayımlanmıştır.

usul gereği

Dünyaca ünlü yazar Vasili Grossman'ın *Taşlar Ülkesine Yolculuk* adıyla yayımladığımız eseri (özgün adı *Dobro vam* / "Merhaba Size"), yazarın 1961'de Ermenistan'a yaptığı iki aylık yolculuğa dair izlenimlerini aktarıyor. Kitabı, yazarın ilk kez gördüğü bu coğrafyaya bakışının yanı sıra hayata, Sovyet insanına, Rus, Ermeni, Yahudi kimliklerine, milliyetçilik ve antisemitizme, Stalin gibi Sovyet önderlerine ilişkin özgün ve derinlikli tartışmaları da zenginleştiriyor.

Yazarın sağlığında SSCB'deki sansür mekanizmasına takılan, ölümünden sonra ise bazı bölümleri dışarıda bırakılarak 1965'te basılan bu çalışmanın eksiksiz metni ancak Sovyet döneminin sonlarında, 1988'de *Znamya* dergisinde yayımlandı. Elinizdeki çeviri de bu basımdan yapıldı. Meraklı okur, eserin yazım ve yayımlanma macerasıyla ilgili ayrıntılı bilgiye kitabın başındaki ve sonundaki yazılar aracılığıyla ulaşabilir.

Metinde bazı kavram, kişi ve olaylara ilişkin bilgi tarafımızca dipnotlarla ve (ed.n.) ibaresiyle verildi. Türkçe olmayan kelimeler *italik* dizildi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

Vasili Grossman'ın Türkçe haklarını elinde bulunduran Can Yayınları'na *Taşlar Ülkesine Yolculuk*'u yayımlamamıza olanak sağlayarak gösterdiği dayanışma için şükranlarımızı sunarız. Aynı şekilde, kitabın İngilizce çevirisi *An Armenian Sketchbook*'ta yer alan fotoğrafları kullanmamıza izin veren Maclehose Press'e (Londra) de teşekkür ederiz.

yayıncının notu

TAŞLAR ÜLKESİNE YOLCULUK

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - ԱՐԱՍ 200

Taşlar Ülkesine Yolculuk
Vasili Grossman
Dobro vam [*Parev tzez* - Merhaba Size]

Bu kitabın yayın hakları
AnatoliaLit Ajans aracılığıyla alınmıştır

Çeviri
Yulva Muhurcişi

Yayına Hazırlayan
Sosi Dolanoğlu

Kapak Tasarımı
Aret Gıcır

Kapak Fotoğrafı
Grossman "taşlar ülkesi" Ermenistan'da © Fyodor Guber

© Aras Yayıncılık, 2017
ISBN 9786052100127

Baskı ve Cilt
Sena Ofset, 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

Aralık 2017, İstanbul

TAŞLAR ÜLKESİNE YOLCULUK

VASİLİ GROSSMAN

RUSÇADAN ÇEVİREN
YULVA MUHURCİŞİ

ARAS

Ermenistan'a geldiğimde gördüğüm ilk şey taştı ve ülkeden taşın görüntüsü zihnime kazınmış olarak ayrıldım. Bir insanın yüzündeki her detayı değil de, sert çizgiler, uysal gözler, belki de kalın ve ıslak dudaklar gibi karakterini ve ruhunu en iyi yansıtan birtakım özellikleri hatırlarız sadece. Bana göre Ermenistan'ın karakterini ve ruhunu Sevan Gölü'nün mavisi, kayısı bahçeleri, üzüm bağları, Ararat Vadisi değil de taş yansıtıyordu.

Toprağın üzerinde böyle dağınık halde duran bu kadar çok taş görmedim hiç. Halbuki Ural Dağları'nı, Kafkasya'nın uçurumlarını, Tanrı Dağları'nın kocaman taşlarını gördüm. Ermenistan'da sizi etkileyen şey vadilerdeki taşlar, dağ tepeleri, dik yamaçlar, karlı tepeler değil. Sizi sarsan şey yerde uzanan dümdüz taşlar, taştan çayırlar ve tarlalar, taştan bozkırlardır.

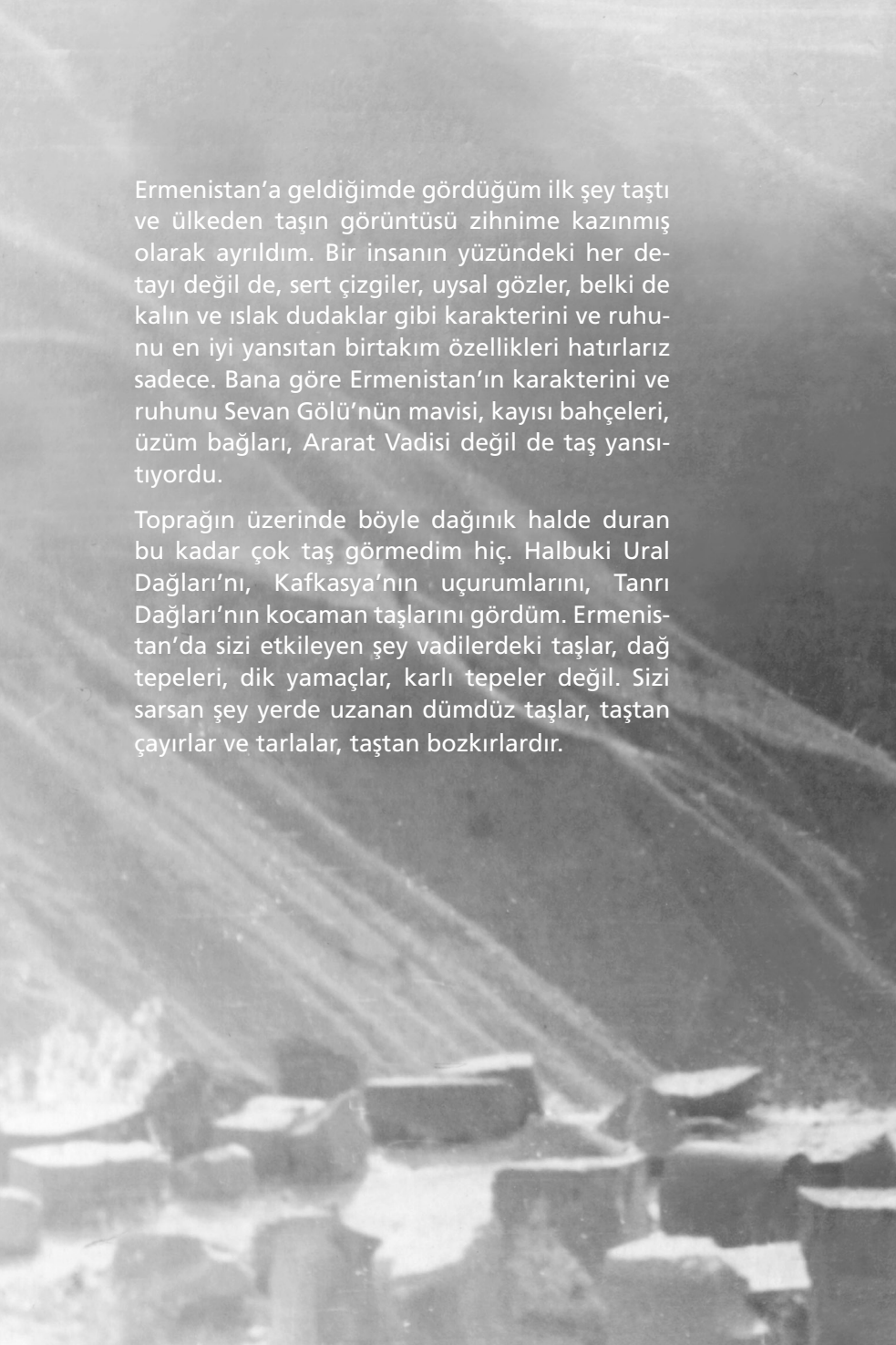

ARAS'TAN
Taşlar Ülkesine Yolculuk'un (*Dobro vam*) Sovyetler Birliği'nde Yayımlanma Macerası

Yaşadığı dönemde Sovyetler Birliği'nin en önemli yazarları arasında gösterilen Vasili Grossman, 1961'in Kasım ve Aralık aylarını Ermenistan'da geçirdi. Aynı yılın şubat ayında KGB Moskova'daki evine baskın düzenlemiş, henüz yayımlanmamış dev eseri *Yaşam ve Yazgı*'nın daktilo edilmiş kopyasına el koymuştu. Daha önce pek çok Sovyet yazarın karşılaştığı türden bir cezaya Grossman maruz kalmamıştı, ancak başyapıtının yayımlandığını göremeyecek ve büyük bir manevi ıstırap yaşayacaktı. (Eserin KGB görevlilerinden gizlenen bir kopyası yurtdışına çıkarıldı ve Grossman'ın ölümünden 21 yıl sonra, 1985'te ABD'de İngilizce olarak yayımlanabildi.)

Yaşam ve Yazgı'nın akıbeti nedeniyle son derece sıkıntılı bir ruh hali içinde olan Grossman, Ermenice bir romanın Rusçaya çevrilmesine yardım etmesi önerildiğinde bunu kabul etti. Böylece hem maddi olarak biraz rahatlayacak hem de Ermenistan'a bir yolculuk yaparak içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan bir nebze sıyrılacaktı. Söz konusu roman Ermenistanlı yazar Hraçya Koçar'ın *Medz dan zavagnerı* (Büyük Evin Çocukları) idi. Hasmik Daronyan tarafından Rusçaya motamot çevrilmişti ve Grossman'dan istenen bu metni edebi bir çeviri haline getirmesiydi.

Ünlü yazar Ermenistan'da sadece bu çeviri üzerine çalışmadı, aynı zamanda yolculuğa dair, ilerleyen sayfalarda

okuyacağınız izlenimlerini kaleme aldı. Ancak, bugün Türkçe çevirisini *Taşlar Ülkesine Yolculuk* adıyla yayımladığımız bu seyahatnamenin özgün dilinde yayımlanmasının da, *Yaşam ve Yazgı*'ya benzer bir şekilde, uzun bir macerası oldu. Grossman eserin yazımını Ermenistan'dan ayrıldıktan sonra, 1962'nin ilk yarısında bitirmiş ve dosyayı *Novy Mir* dergisine teslim etmişti. Ancak sansür kurulu son sayfalarda yer alan antisemitizmle ilgili bölümün çıkarılmasını istedi. Grossman, eşinin ve dostlarının bu talebi kabul etmesi yönündeki telkinlerine rağmen, söz konusu satırların çıkarılmasını kabul etmedi ve eser yayımlanmadı.

Yazarın 1964'te hayatını kaybetmesinin ardından, eseri 1965'te *Literaturnaya Armeniya* dergisinde sansürlü olarak yayımlandı. Stalin'le ilgili 2. bölüm, Grossman'ın milliyetçilikle ilgili görüşlerini aktaran 4. bölüm, yazar Koçar ve çevirmen Daronyan gibi gerçek kişileri inciteceği düşünülen bazı pasajlar ve Grossman'ın hastalığıyla ilgili kısımlar bu versiyonda yer almıyordu. Kitabın sansürlenen bu bölümlerle birlikte yayımlanması için ise 23 yıl daha geçmesi gerekti. Yazarın kızı Yekaterina Korotkova Kasım 1988'de metni, 1965'teki versiyonda çıkarılan bölümlerle birlikte *Znamya* dergisinde yayımladı. *Taşlar Ülkesine Yolculuk*, bu sansürsüz basımdan yapılan bir çeviridir.

Meraklı okur, kitabın sonunda yer verdiğimiz Yuri Bit-Yunan'ın "Vasili Grossman ve Hraçya Koçar" başlıklı yazısında konuyla ilgili daha geniş bilgiye ulaşabilir.

Son olarak, Grossman'ın metinde yazar Hraçya Koçar'dan Mardirosyan, çevirmen Hasmik Daronyan'dan ise Hortensia adıyla söz ettiğini belirtelim.

1

Sabahleyin, trende, Ermenistan'dan ilk izlenimler: yeşilimsi gri kayalar. Dağ gibi kütle halinde değil, sarp kayalıklar değil, dağınık döküntüler, taş tarlası. Sanki bir dağ ölmüş de iskeleti toprağa dağılmış gibi. Zaman dağı yaşlandırmış, öldürmüş ve dağın kemikleri işte burada uzanıyor. Yol boyunca dikenli teller uzanıp gidiyor. Trenin Türk sınırı boyunca gittiğini hemen fark edememişim. Beyaz küçük bir ev görüyorum, yanında da küçük bir eşek. Bu eşek bize ait değil, bu bir Türk eşeği. Görünürde insan da yok. Askerler* uykuda. Alçak, düz çatılı, kocaman gri taştan yapılmış dikdörtgen evlerle dolu Ermeni köyleri; yeşillik yok, evlerin etrafı ağaç ve çiçekler yerine gri taş parçalarıyla çevrili. Evler insan eliyle yapılmışa benzemiyor. Bazen gri bir taş canlanıp hareket ediyor. Bunlar koyun. Koyunları da taşlar doğurmuş olmalı, muhtemelen taş kırıntılarını yiyip taş tozu içiyorlar. Etrafta yalnızca taştan, dümdüz bir bozkır var: kocaman, pürüzlü, gri, yeşilimsi, siyah taşlar. Köylüler, Sovyet emekçi halkının kıyafeti olan gri ve siyah kapitone ceketler giyiyor; insanlar da etrafında yaşadıkları bu taşlara benziyor, yüzleri doğal bir esmerliğe sahip ve tıraşsız oldukları için kapkara. Birçoğunun ayağında pantolonlarının üzerine çekilmiş uzun beyaz yün çoraplar

* Türk askerlerini kastediyor. (ç.n.)

var. Kadınlar, başlarının etrafına doladıkları, ağızları ve alınlarını gözlerine kadar örten gri başörtüleri takıyor. Bu başörtüleri bile taşların renginde. Ve birden parlak kırmızı elbiseli, kırmızı gömlekli, kırmızı yelekli, kırmızı yakalıklı ve kırmızı başörtülü iki kadın görüyorum. Her şey kırmızı, kıyafetlerinin her bir parçası farklı bir kırmızılık taşıyor, belirgin bir kırmızı sesle delici bir çığlık atıyor. Bunlar yüz yıllık, bin yıllık sürü sahiplerinin eşleri olan Kürt kadınları. Belki de bu, gri taşların arasında geçen gri yüzyıllara karşı yapılan kırmızı bir başkaldırıdır. Kompartıman komşum, bir inşaat şantiyesinin şefi, Gürcistan'ın cennet gibi bereketli topraklarını Ermenistan'ın taşlarıyla kıyaslıyor. Kendisi henüz genç, her şeyi eleştiren bir huya sahip. Bazaltın ortasında inşa edilmiş yedi kilometrelik demiryolu tünelinden söz açılınca genç adam şöyle diyor: "Bunu daha Nikolay devrinde yapmışlardı." Daha sonra bana dolar ve imparatorluk altını satın alma olanaklarından, karaborsadaki döviz kurundan bahsediyor. Anlaşılan genç adam büyük işler çevirenlere gıptayla bakıyor. Sonra metal yapraklardan oluşan metal çelenkler yapan Erivanlı bir ustadan söz açıyor. Görünüşe göre Erivan'daki en mütevazı cenazeye bile iki yüz - üç yüz insan katılıyormuş. Çelenklerin sayısı da neredeyse insanlarınki kadarmış. Bu cenaze çelenklerini yapan usta çok zengin olmuş. Daha sonra komşum bana Moskova'dan aldığı nardan ikram ediyor. Moskova'dan Erivan'a giden yol uzun ve kocaman bir ülke gibi. Trene Kursk istasyonunda bindiğimizde yol arkadaşım tıraşlıydı, Erivan'a vardığımızda ise sakalı uzamış, yüzü kararmıştı.

2

Erivan'ın üzerindeki bir tepede Stalin heykeli durur. Nereden bakarsanız bakın bu devasa bronz mareşali görmek mümkündür. Uzak bir gezegende bulunan bir kozmonot Ermenistan'ın başkentinde yükselen bu bronz devi görecek olsa, bunun büyük ve korkunç bir hükümdara ait bir heykel olduğunu hemen anlardı.

Stalin'in üzerinde uzun, bronz bir palto, başında ise subay kasketi var. Bronz ellerinden birini paltonun klapasına sokmuş. Adım atıyor vaziyette, adımı yavaş, ağır ve düzgün. Bu adım dünyanın efendisine, hükümdarına ait. Telaşsız. Bu heykelde garip ve rahatsız edici bir gücün birleşimi var. Hem sadece Tanrı'nın sahip olabileceği bir gücün ifadesi hem de devasalığı sayesinde dünyevi kaba bir gücün, asker ve devlet adamı gücünün ifadesi.

Paltolu bu yüce tanrı, tabii ki Merkurov'un üstün yeteneğinin bir ürünü. Muhtemelen onun en iyi eseri, hatta çağımızın da en iyi heykeli. Bu heykel bir çağın, Stalin çağının bir heykeli. Stalin'in başı bulutlara değiyormuş gibi gözüküyor, figürün yüksekliği 17 metre. Kaidesiyle birlikte 78 metreyi buluyor. Heykelin bir araya getirildiği esnada devasa bronz vücudun parçaları yerde dururken, işçiler Stalin'in boş ayağının içerisinden başlarını eğmeden yürüyebiliyorlarmış.

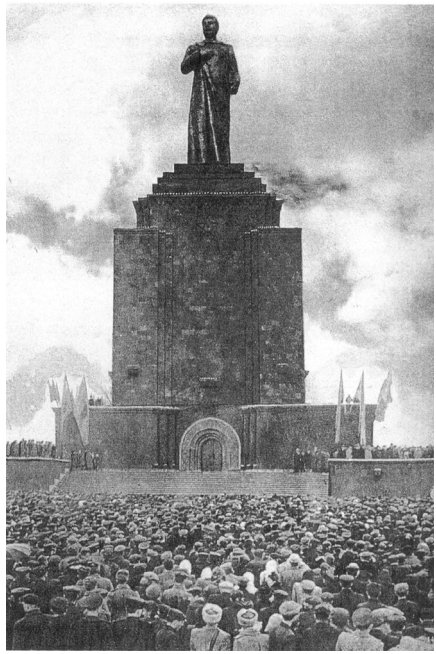

Erivan'daki Stalin heykeli. 1967'de yerine karşı sayfadaki *Mayr Hayasdan* (Ermenistan Ana) heykeli dikildi.

Bu heykel Erivan'ın ve tüm Ermenistan'ın üzerinde yükseliyor. Rusya'nın, Ukrayna'nın, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin, Kuzey Buz Denizi'nin, Doğu Sibirya taygalarının, Kazakistan kumlarının üzerinde yükseliyor. Stalin devlet demek. Heykeli 1951 yılında dikmişler. Bilim insanları, şairler, tanınmış önderler, çobanlar, öncü işçiler, öğrenciler, okul çağındaki çocuklar, yaşlı Bolşevikler, hepsi bu bronz devin ayağında bir araya gelmiş. Konuşmacılar doğal olarak, bu yücelerin yücesi, dehaların dehası, bilgelerin bilgesi, değerli ve sevgili babaları, öğretmenleri hakkın-

da konuşmalar yapmış. Tüm başlar efendinin, liderin ve Sovyet devletinin kurucusunun önünde eğilmiş. Stalin'in devleti kendi karakterinin bir yansımasıydı. Ve Stalin'in karakteri de inşa ettiği devletin bir yansımasıydı.

Erivan'a XXII. Parti Kongresi'nin olduğu günlerde; şehrin en güzel caddesi olan, her iki yanına çınarlar dikilmiş ve geceleri sokak lambalarının aydınlattığı geniş ve dümdüz Stalin Caddesi'nin adının Lenin Caddesi olarak değiştirildiği günlerde geldim.

Sohbet ettiğim Ermeniler –ki bunların arasında yıllar önce Stalin heykelinin açılışıyla görevlendirilen tanınmış kişilerden biri de bulunmaktaydı– bu devasa heykele yönelik övgülerimden epey rahatsız oldular.

Bazıları zarifçe şöyle dediler: "Bırakın da heykelin yapımında kullanılan metal başlangıçtaki asil özüne dönsün."

Ancak diğerleri Stalin'i sert bir şekilde eleştiriyorlardı. Onu 1937 yılındaki korkunç cürümler ve cinayetler için değil de bir hiç, bir cahil, övüngen ve türedi olduğu için lanetliyorlardı. Stalin'in Sovyet devletinin yaratılmasındaki rolüne yönelik bir iki söz söyleme çabalarım hiçbir sonuç vermedi. Muhataplarım ağır sanayi fabrikalarının inşası, savaş yönetimi ve Sovyet devlet yapısının yaratılmasında Stalin'e en ufak bir pay dahi vermek istemiyorlardı. Her şey ondan bağımsız, ona rağmen gerçekleşmişti. Nesnellikten o kadar uzaktılar ki Stalin'i gayriihtiyarı savunma arzusu duydum. Bu mutlak taraflılık, muhtemelen yine bu insanların Stalin hayattayken onun aklını, iradesini, öngörüsünü ve dehasını mutlak bir biçimde ilahlaştırdıkları zaman gösterdikleri taraflılıkla kıyaslanabilir ancak. Sanıyorum ki Stalin'i ilahlaştırma histerisi ve onu mutlak ve koşulsuz bir şekilde reddetme aynı toprakta yeşerdi.

Erivanlı bu insanları dinlerken birçok Rus ahbabımın özelliklerini anımsadım. Öyle görünüyor ki insan karakterinin evrensel özellikleri, dünyada tüm halklarda var olan iyilik, akıl ve nezaketten ibaret değil. Kurnazlık ve zayıflık da aynı ölçüde yaygın: Bu özelliklere kuzeyde, güneyde, sarışınların ve esmerlerin arasında, her halkın, ırkın, kabilenin arasında rastlamak mümkün.

7 Kasım 1961 akşamı, iki Erivanlı tanıdığımla beraber Stalin heykelinin bulunduğu tepeye tırmandım. Güneş batıyordu. Küçük bir restorana oturmuş, Ararat'ın üzerindeki pembe karları izliyorduk. Stalin hakkında konuşmaya başladık. Oldukça tuzlu ve tatsız bir balık yiyorduk, belki de bu yüzden ahbaplarımın aksiliği üstündeydi.

Karanlık çöktüğünde, Ekim Devrimi'nin 44. yılı anısına top atışı yapılmaya başlandı. Ahbaplarım konuşmaya devam ediyordu. Konuşmaları arasında Gürcüce *Soso*[*] ve "kancığın oğlu" anlamına gelen *mama dzağlu*[**] kelimeleri duyuluyordu.

Karanlıkta Stalin heykeline yaklaştım ve gerçekten şaşırtıcı bir manzarayla karşılaştım. Düzinelerce top, heykelin ayağının altında yarım bir daire oluşturuyordu. Her top atışında dumanla birlikte yükselen alevler etraftaki dağları aydınlatıyor, Stalin'in devasa heykeli aniden karanlıkların içinden çıkıyordu. Parlak ve kavurucu duman Efendi'nin bronz ayaklarının etrafında dönüyordu. Sanki Generalissimus, topçu birliğine son kez emir veriyordu. Gümbürtü ve ateş, karanlığı tekrar tekrar yarıyordu, yüzlerce asker iş başındaydı, sonra yine sessizlik ve karanlık... Emir veren ses tekrar işitiliyor ve paltolu korkutucu bronz tanrı aniden dağlık karanlığın içerisinden ortaya çıkıyordu. Hayır hayır, bu adamın hakkı yenemez. Bu sayısız insanlık dışı suçun elebaşı aynı zamanda muazzam ve korkunç bir devletin acımasız kurucusu ve yöneticisiydi.

Onu *mama dzağlu* kategorisine sokmak artık uygun olmazdı. Aynı zamanda "dünya halklarının babası ve dostu" unvanı da uygun değildi.

Erivan'daki Şehir Parti Komitesi görevlileri anlattılar, Ararat Vadisi'nde yer alan bir köyde yapılan kolektif çiftçiler (kolhozcular) toplantısında Stalin heykelinin kaldırılması teklif edilmiş. Bunun üzerine köylüler şöyle bir be-

---

* *Soso*, Josef (Gürcüce İosif) ismi için kullanılan bir kısaltma; Stalin'in annesi ona böyle seslenirmiş. (ed.n.)

** Gürcüce *mama dzağli* sözcüğü Ermeniceye göre çekime uğrayarak veya bozularak *mama dzağlu* olmuş. (ed.n.).